

Péntek János

A nyelvújítás méltatlanul elfeledett tudós nyelvésze, gróf Teleki József

A történelemben nem túlságosan gyakoriak az olyan pillanatok, még kevésbé az olyan korszakok, amikor egymásra talál a nyelv és a nyelvközösség, amikor a nyelv spontán változása és tudatos alakítása egybeesik a nyelvközösség politikai törekvéseivel. A 16. században (és még a következőkben is) a magyar nyelvközösség állami keretének szétesését és felekezeti megoszlását egyedül az anyanyelvűsödés, a nyelv egységesülése, tudatos egységesítése ellensúlyozta. A 18. század második felétől kezdődő időszakban, a felvilágosodás korával és a reformkorral kezdődik el a politikai és a nyelvi törekvések összekapcsolódása. Fontos szerepe volt ebben a korszaknak és még fontosabb – mint lenni szokott – egyes személyiségeknek. A korszaknak mindig adott, a helyzetet és a feladatokat felismerő és felvállaló személyiségek viszont mindig kivételesek. Kétségtelenül ilyen kivételes személyiség volt mintegy félszázadon át gróf Teleki József, akinek két fiatalkori, 27-28 éves korában írt pályaműve: *A magyar nyelv tökéletesítése új szavak és szó-lásmódok által* és *Egy tökéletes magyar szótár elrendelgetése, készítése módja*. A két munka közül az első kellő alapossggal és egyedülálló elméleti szinten értékeli és bizonyos értelemben lezárja a nyelvújítás körüli vitákat, a másik pedig azt írja le, milyennek kell lennie a további nyelvalkítás legfőbb eszközének, a magyar nyelv szótárának. És ehhez kapcsolódik Teleki életpályájának az a fő, „cselekvő” vonulata is, amelynek az elmélet és a program gyakorlati megvalósításában szintén kulcs szerepe volt: ez a Tudós Társaság és a Tudományos Akadémia, amelynek előkészítését „családi örökségként” édesapjától vette át, majd elnökként a működését is irányította élete végéig.

Mindezek ismeretében szinte hihetetlen és megfejthetetlen a tudomány- és intézménytörténet amnéziájának az a foka, amellyel mindezeket a területeken az ő meghatározó szerepét elhallgatja.¹ Annak ellenére, hogy ez a két munka a *Tudományos Gyűjteményben* 1821-ben nyomtatásban is megjelent, és hogy mindazok a jeles tudósok, akik rászánták magukat tanulmányozásukra – olyan nevesek, mint Csűry Bálint, Tolnai Vilmos, Gáldi László, Balázs János, Éder Zoltán – a

Péntek János (1941) – nyelvész, akadémikus, ny. egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, pentekj@gmail.com

Az MTA Könyvtár és Informatikai Központ 2020-ban hasonmás-kiadásban jelentette meg Teleki József nyelvészeti tanulmányait „*Anyanyelvünk pallérozása*”. *Teleki József, az ismeretlen nyelvújító* címmel. A két tanulmány eredetileg 1821-ben jelent meg a Tudományos Gyűjteményben (a továbbiakban: TudGyűjt.). A kiadást Szabó Ádám szerkesztette. Az általam írt bevezető tanulmányt adom itt közre csekély változtatással abból a meg gondolásból, hogy ennek tartalma és „mondanivalója” Erdélyben szélesebb körű érdeklődésre is számot tarthat.

¹ Azt lehetne mondani, hogy teljesen kiesett a nemzet emlékezetéből, ha nem volna mégis egyetlen intézmény, az MTA Könyvtár és Információs Központ, amely méltó módon élte alapítója kultuszát. – További emlékezés: Hamza Gábor 2018: https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezesek/Teleki%20Jozsef_1790_1855_MTA_elso_elnok_1.pdf

kor legfontosabb magyar nyelvészeti munkáiként értékeli őket.² Nem elszórt véleményekről van szó, hiszen pl. Tolnai a nyelvújítással foglalkozó, legtöbbit idézett könyvében írja a következőket: „A maga korának legnagyobb tudománnyal megírt nyelvtudományi munkája, mely összefoglalja mindazokat az eredményeket, melyeket a nyelv művelés terén az ortológia és a neológia harca a Debreceni Grammatika óta fölvetett és tisztázott. Amint a Debreceni Grammatika az ortológia elveinek megszövegezésével tulajdonképpen kiinduló pontja volt a nyelvújító harcoknak, úgy Teleki műve végső határkövük. Nem vitairat többé, hanem az eredmények összegezése, mely azt mutatja, hogy az ortológia szűk korlátai összetörték, de a neológia szertelenségeit is megakadályozta és határait megszabta.”³ Ezen az „emlékezet-kiesésen” az sem változtatott, hogy nyelvelméleti munkája 1988-ban újra megjelent Éder Zoltán értő gondozásában,⁴ és hogy halála 150. évfordulóján az MTA Könyvtára két munkatársa, Körmendy Kinga és Mázi Béla méltó módon emlékezett rá a Magyar Tudomány 2005/2. számában. *És noha három évtizeden át volt vezető személyisége, Teleki az Akadémia történetében is mellékszereplőként jelenik meg, csak történészként és jogászként.*

A 2020-ban megjelent hasonmás kiadásnak azt a szerepet szánta az MTA Könyvtár és Informatikai Központ, hogy elsődleges hiteles forrásként ráirányítsa a figyelmet Teleki József kivételes szerepére a magyar nyelv „tökéletesítésének” és felemelésének 19. század eleji folyamatában. És arra is, hogy a Magyar Tudós Társaság (majd a Magyar Tudományos Akadémia) nem a semmiből született 1825. november 3-án, Széchenyi felajánlásával. Jóval korábbi volt a felismerése, majd egyre inkább a sürgetése annak, hogy szükség van egy akadémiai társaságra, sőt éppen a Telekiek révén a Társaság programjának kidolgozására is sor került, amelyben – a külföldi mintákat is követve – a magyar nyelv tökéletesítése és a tudományok anyanyelvű művelése kerül a középpontba. Az nem kétséges, hogy csak tőlük eredhet *A Magyar Tudós Társaság rendszabályainak* jól ismert 1. és 2. cikkelye: „1. A magyar tudós társaság a tudományok és szép művészetek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimiveltetésén igyekszik egyedül. 2. A hazai nyelvet egész gonddal csinosabbá és gazdagabbá fogja tenni.” Széchenyi felajánlása a megvalósítás anyagi feltételeit teremtette meg az intézmény úgyszólván kész tervének, amelynek kidolgozása elsősorban a két Teleki személyéhez kapcsolódik. És az sem lényegtelen, amire szintén nagyon ritkán történik utalás, hogy ez közös törekvése volt az akkori két „magyar hazának”.

A nyelvújítás és a Tudós Társaság erdélyi gyökerei

Közismert, hogy az európai nyelvek önállósodása, a latintól való elkülönülése is két- és többnyelvű szótárakkal, grammatikákkal és fordításokkal kezdődött a könyvnyomtatás technikai háttérével, a nyelvek tudatos (rendszerint akadémiai keretű) bővítésével és „szabályozásával”

² Már Csúry Bálintnak is ezt kellett megállapítania: „Teleki nyelvtudományi munkái meglehetősen mostoha bánásmódban részesültek” [*Teleki József gróf mint nyelvész*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása, Bp. 1909. (Nyelvészeti Füzetek 55). 11.], annak ellenére, hogy értékeikre többen is felhívták a figyelmet, többek között emlékbeszédében Toldi Ferenc, öt követően Imre Sándor, Simonyi Zsigmond, Császár Elemér, szótári tervével kapcsolatban Zolnai Gyula, Volf György.

³ Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 1929. 139.

⁴ A magyar nyelvújításra vonatkozó kanonizált szövegek (tananyagok, lexikonok) egyáltalán nem említik Teleki nevét, a szaktanulmányok is csak kivételesen. Akár botrányosnak is mondható, hogy pl. az 1997-ben kiadott *Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig* sem ismeri az Akadémia első elnökének nevét.

folytatódott a latin (görög) mintához igazodva, belső mérceként pedig az egyes nyelvek „nagyszótárának” megalkotásával. Ez a magyar nyelv esetében sem történhetett másként. Ennek a 16. századtól a 19. század végéig tartó folyamatnak az 1782–től (Bessenyei föllépésétől) 1831-ig (Kazinczy haláláig) tartó szakaszát szokás szűkebb értelemben nyelvújításnak tekinteni. És valóban – noha korszakhatárokat nem lehet egyetlen évhez vagy névhez kapcsolni – ebben a történelmi korszakban, a felvilágosodás eszmevilágában, majd a reformkor nemzeti törekvéseiben válik meghatározóvá a nyelv ügye a nyelvközösség számára.

A kanonizált magyar művelődéstörténet az anyanyelv fontosságának felismerését és az akadémiai gondolat megfogalmazását közhelyszerűen Bessenyei György nevével kapcsolja össze, a *Magyarsággal* (1778) és az *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándékkal* (1790). Az erdélyi gyökerek és törekvések kevésbé ismertek, annak ellenére, hogy a 16–17. században, sőt még a 18. század első felében is Erdély tekinthető a magyarnyelvűség központjának.⁵ Noha a szaktudomány természetesen tud róla, ritkán hivatkozik Apáczainak a Bessenyeiéhez hasonló gondolataira és szándékaira Enciklopédiája Előszavából a 17. századból (1653). A szótárírásban jeleskedő Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótára (*Dictionarium Latino–Hungaricum*, 1708) 1705-ben kelt előszavában azt a gondolatot fejt ki, hogy más európai nemzetek mintájára a magyaroknak is létre kellene hozniuk egy olyan intézményt, amely a magyar nyelvvel foglalkozik, egy tudós társaságot kellene felállítaniuk a francia akadémia mintájára. A gondolat Bod Péter, a 18. század első felének legnagyobb magyar tudósa munkásságában és törekvéseiben élt tovább. Magyar nyelvű egyetemes egyháztörténetében (*Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza*, 1760) a magyar nyelv művelését és fejlesztését szorgalmazza. Saját nyelvmagyarító szándékát is azért látja reménytelennek, mert nincs egy olyan társaság körülötte, amely lehetővé tenné a másokkal való egyeztetést. Hivatkozik Apáczai folytatás nélkül maradt úttörő munkásságára a tudományok magyar nyelvű művelésében és közvetítésében, amelynek éppen azért nem volt különösebb hatása és folytatása, mert – ahogy ma mondanánk – nem volt intézményes háttere: „Mert másképpen ennek [ti. saját magyarításainak] több haszna nem lett volna, mint a b. e. Apáczai Tsere János fáradságának, aki majd mindenféle Tudományokhoz tartozó szokat Magyarul adott elő, melyben ötet vagy senki, vagy igen kevesen követték. E végre azért igen jó volna tudós emberekből álló *Magyar Társaságot* a Magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más Nemzetekben vagon, felállítani.”⁶ És ezt ő már az erdélyi és a magyarországi tudósok közös részvételével képzei el.

Erdélyben Bod Péter közvetlen előkészítője Aranka Györgyék fellépésének. Ide a felvilágosodás eszméje, az újítás és megújulás eszméje két-három évtizedes késéssel érkezett el, noha az erdélyiek közül többen szülőföldjüktől távol már korábban is részt vettek a nyelvi-irodalmi mozgalomban (pl. Baróti Szabó, Barcsay, Báróczi, Szacsvai). 1793-ban Marosvásárhelyen végül létrejött az akadémiainak is tekinthető intézmény: az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*. Aranka Györgynek erre vonatkozó terve (*Rajzolata*), amely három évvel korábban került az erdélyi országgyűlés elé, „egy nagyszabású, mélyen átgondolt [...] művelődési programnak a

⁵ Erre maga Teleki József is hivatkozik: „Sőt Erdélyben anyai nyelvünk valamennyire az Országlás nyelve is lett, és azt, oda való Fejedelmeink nemcsak különösen kedvelték, hanem többen *tulajdon Munkáik* által is tökéletesítették.” (Itt és a továbbiakban zárójelben az *eredeti*, a hasonmás-kiadásban is megjelenő lapszámokra hivatkozom római I-gyel jelölve az első pályamunkát, II-vel a másodikat. Megtartottam az eredetiben is kurzívval jelzett kiemeléseket: I, 59–60).

⁶ A szöveget teljes egészében idézi és részletesen elemzi Éder Zoltán Benkő Józseffel kapcsolatban, aki az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* keretében közvetlen folytatója Bod Péter törekvéseinek (Éder 1978, az idézet a 37. lapon).

foglalata, mintegy magasabb szintű summázata azoknak a tudományszervezési elgondolásoknak, melyeket korábban iskolaalapító erdélyi fejedelmek, áldozathozatalra kész főemberek, enciklopédiát, *Athenast* szerző tudós elmék pendítettek meg. // *A Rajzolat* a szellemi erők feladataként két főtárgyat nevez meg: »a nyelv művelését és a nemzet világoztását.«...»⁷ Aranka a *Rajzolatban* és a későbbiekben maga a Társaság sem pártolja az erőszakos nyelvújítást, és ezzel ki is vívta Kazinczy bírálatát. A Döbrentei Gábor által szerkesztett Erdélyi Múzeum 1814–1818 között jelent meg, az itt megjelenő írások is ellene voltak a nyelvújítás túlzásainak. Ezt Kazinczy nem vette jónéven, például még abban is az író szabadságának megsértését látta, hogy egy gyulafehérvári tanár, Zsombori József, a folyóirat III. füzetében megjelent dolgozatában arról ír, hogy az írók nyelv művelő munkálkodását tudós társaságnak kellene szabályoznia.

A Telekiek

A kornak ebbe a szellemi vonulatába illeszkedik a Telekiek – a két ország azonos törekvéseit is összekapcsoló – munkássága. A széki Telekiek református ágáról van szó. Teleki Józsefnek (1738–1796), a nagyapának, akit konzervatív szellemű íróként és költőként tartunk számon, három évig Bod Péter volt a nevelője. Teleki László (1764–1821), az apa, Marosvásárhelyen, Bécsben és Göttingában tanult, magas közeleti tisztségeket töltött be Erdélyben és Magyarországon. Irodalmi munkássága mellett nyelvészként és tudósként is jelentős volt a működése: *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései...* (1806) című, Kultsár István pályázatára írt nyelvészeti munkájában a magyar nyelv múltját és fejlesztésének módját vizsgálva józan ortológusnak s egyben mérsékelt neológusnak bizonyul. Közvetlenül részt vett a Tudós Társaság előkészítésében és szervezésében. Már korábban is írásban szorgalmazta a Társaság megszervezését (*Über Einrichtung einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn*, 1810), majd elnökként ő vezette a Társaság előkészítő bizottságát. Fia közvetlenül követte őt mind nyelvészeti munkásságával, mind az Akadémia körüli ténykedésével.⁸

Maga gróf széki Teleki József (1790. okt. 24. – 1855. febr. 15.) Kolozsváron, Pesten és Göttingában tanult. 1799-ig a család Kolozsváron élt. Később ő örökölte a családnak a Farkas utca és a Minorita utca sarkán ma is meglévő házát. Akadémiai vezető tisztsége mellett kritikus történelmi időszakban, 1842–1848 között, Erdély kormányzója is volt.

Teleki József díjazott pályaművei

A nyelvújítás viharos, sokszereplős „háborújában” meglepő volt, hogy a két legérettebb, legkiegyensúlyozottabb munkával egy nyelvészként, íróként addig jószerivel ismeretlen fiatalember tűnt föl 1820–21-ben. Teleki József a Marczibányi Intézet által 1817. november 23-án az

⁷ Benkő Samu: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság és kora.* = *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kétszáz éve (1793–1993).* Szerk Dávid Gyula. Kvár 1994. (Erdélyi Tudományos Füzetek 218.) 16.

⁸ Jól ismert a családból Teleki József féltestvére, a tragikus sorsú Teleki László is (1811–1861): író, államférfi, a főrendi ellenzék vezére, 1848-ban az Ellenzéki Kör elnöke. Radikális támogatója volt a forradalomnak, a nemzetiségek ügyének, a forradalom bukása után, 1861-ben öngyilkos lett.

1815., 1816. és 1817. évre visszamenőleg meghirdetett pályakérdései közül választott ki kettőt.⁹ Az 1816. esztendőre volt meghirdetve ez: „Minő tudományos rendszabások szerént kellene s lehetne új szavakkal és szóllás módokkal a Magyar nyelvet bővíteni, a különbözőféle tudományokra és mesterségekre nézve?” (4) // „Elkerülhetetlenül megkívántatnék a megfejtésben [...], hogy a Magyar nyelv belső történetei, grammatikai alkotmánya, az Európai tudós nyelveknek példái és az a tekintet, hogy a Magyar nyelv *napkeleti nyelv*, folyvást szem előtt tartassék.” (I, 5) Az 1817. esztendőre: „Mellyik vólna azon legalkalmasabb mód, melly szerént egy tökéletes Magyar Szókönyvet (lexicont) lehetne készíteni? Ki kellene e ennek a *nyelv régiségeire*, és a *tartománybeli szavakra s szólásmódokra*, vagy a magyar nyelvnek különbözőféle Dialectussaira is terjedni? Mellyik legrövidebb *úton* lehetne a legalkalmasabb módot végre hajtani?” (II, 9). A benyújtott jelgés pályaművekről a bírálóbizottság 1819. szeptember 13-án jelentette be a döntését: a jutalomra méltónak ítélt értekezések szerzője Teleki József volt, aki azt is előre jelezte, hogy amennyiben erre őt találná méltónak a bizottság, a jutalmát más jutalomkérdés kiírására ajánlja föl (1804-ben hasonló gesztusa volt az édesapjának is). Az eredményeket 1820. március 23-án hirdették ki, a pályadíjakat személyesen a nádor (József Antal főherceg) adta át a nyerteseknek. A jutalmazott pályaműveket 1821-ben Pesten adták ki két kötetben, Horvát István gondozásában: *Jutalom feleletek a magyar nyelvről a Magyar Nemzeti Museum 1815., 1816., 1817. esztendei kérdéseire*.¹⁰ A kiadás előkészítésekor a szerző még figyelembe vehette Kazinczynak 1819-ben megjelent, az övével sok tekintetben érintkező esszójét: *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*.

Teleki Józsefnek az ismeretlenből való feltűnését, műveltségét, szakmai tájékozottságát és érettségét több tényezőnek lehet tulajdonítani: az egyik, amely a külföldi és az ókori példák alapos megismerését tette lehetővé, a pesti jogakadémia utáni nyugati tanulmányútja Svájcban, Itáliában, Németországban (Göttingában), Hollandiában, a másik az itthoni folyamatos tájékozódása és tájékozottsága a nyelv körüli vitákban. Erre közvetlenül édesapja révén volt lehetősége, akinek az előbbieken említett, hasonló témájú, közel háromszáz oldalas munkája 1806-ban jelent meg. És rendelkezésére állt a család 30 ezer kötetes könyvtára, az a könyvtár, amely a család adományaként 1826-ban a Tudós Társaság, majd az Akadémia könyvtári állományának megalapozója lett. Ez az ismeretlenként való feltűnés előnyt jelentett a fiatal Teleki számára: nem volt elkötelezett a nyelvújítás vitáiban, harcaiban, nem tartozott egyetlen „szekértárborhoz” sem. Nem volt sem költő, sem a költőkkel rendszerint szemben álló grammatikus, nem képviselt egyetlen tudományterületet sem (a nyelvészetet kivéve), ami elfogulttá tette volna a tudományos terminológia magyarításában buzgólkodó, nagyon vegyes értékű „tiszi szótárak”-kal szemben. Ezen az alapon és saját szellemi függetlensége tudatában kereshette a bölcs közéletet, a kiegyensúlyozottságot, lehetett pragmatikus az elmélet közvetítésében. Megteremthette azt, ami leginkább hiányzott a nyelvújítás vitáiban: a lehetséges módszerek elméletét.

Jól ismert, hogy ebben a korban már nem a latin, hanem az egyre inkább a magyart veszélyeztető német nyelv volt a minta, Kazinczyék is a némethez mérték a magyar nyelv alkalmasságát, gazdagságát, a fordítások is ilyen jellegű próbái voltak a magyar nyelvnek. De nemcsak

⁹ A pályázatot kiíró, a kérdéseket megfogalmazó bizottságnak Teleki László volt az elnöke. Az ő munkásságának ismeretében nem meglepő, hogy két olyan pályakérdés került meghirdetésre, amelyek szoros kapcsolatban állnak egymással.

¹⁰ I. és II. KÖTET. Kiadta HORVÁT ISTVÁN, A' Széchényi Országos Könyvtár Őrzője „a' Magyar Nemzeti Museum mellett. Pesten, Ns. T r a t t n e r J á n o s T a m á s ' betűivel. 1821.

a német nyelv volt minta, hanem a német nyelvalkítás, nyelvművelés és az ezzel kapcsolatos nyelvölcselet is. A Balázs János és Éder Zoltán behatóbb szövegvizsgálatai szerint a Teleki által hivatkozott sok neves német szerző közül számára legfontosabb D. Jenisch 1801-ben megjelent munkája volt (*Universalhistorischer Überblick der Entwicklung des Menschengeschlechts. Eine Philosophie der Culturgeschichte*). Az akadémiai intézmény és nagyszótár vonatkozásában pedig fontos példa és minta volt mindaz, amit az olaszok, a franciák, a spanyolok, az angolok, a hollandok stb. előtte megvalósítottak.

A nyelv tökéletesítésének célja, lehetséges módjai és elvei

Telekinek *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás-módok által* című pályamunkája a pályázati kiírás kérdéseitől csak abban tér el, hogy tárgyát nem szűkíti le a tudományok és mesterségek nyelvére, hanem kiterjeszti a nyelv egészére: „Tsak abban távoztam el azoktól, hogy a nyelv kimíveltetéséről megállapított szabásaimat nem szorítottam a tudomány és mesterségbeli szavakra, szóllás módokra; hanem az egész nyelvre, és annak minden tekintetű kimíveltetésére kiterjeszkedtem.” (I, 5). Megalkotta benne a nyelvújítás elméletét, összefoglalta a nyelvújítás eredményeit, és az újítók mellett foglalt állást, a szélsőségek között, Kazinczy szellemében, de tőle függetlenül.

A feltett kérdéseknek megfelelően a mű négy nagyobb részből áll. Elsőként a magyar nyelv történetét tárgyalja: *A Magyar nyelv történeteinek rövid rajzolata*. Történeti áttekintésében a téma szempontjából fontos volt annak a bemutatása, hogyan szorította háttérbe a magyart a latinnyelvűség: „A Római vagy Deák nyelv a Keresztény vallás belső alkotásába be lopodzván, magát abban műveltsége által olly szükségessé tudta tenni, hogy minden Nemzetek kénytelenek voltak ezt azzal együtt elfogadni, – *anya nyelvöknek*, melly a mindennapi beszéd motskai közzé visszavonulni kényszerítettett, nem kis hátra maradásával. – Ezzel tehát a Magyarok is meg kezdének esmérkedni a Keresztény vallásra által lépven; az idegen nyelv nyöltz századoktól fogva szünetlen tartott *sulyos uralkodását*, melytől mind e mai napig menekedni nem tudunk ...” (I, 44). Ebben a könyvnyomatás, a reformáció és az oktatás hozott egyre nagyobb változást, különösen Erdélyben. A 18. században, amelynek Teleki közelebről tanúja volt, a rekatolizálással (a „Jézus Társasága” működésével) újra megerősödik a latin, és megjelenik az ennél is közvetlenebb „ellenség”, a német nyelv: „De már itt kezdte a Magyar nyelv egy új nagy, a Deáknál hathatósabb *ellenségre* találni. A nagy Fejedelem Asszony [ti. Mária Terézia], különböző részekből álló Birodalmát szorosabban egybe akarván kaptsolni, a Német nyelvet és szokásokat minden hatalmában lévő szelidebb módok által kívánta Magyar jobbágyai között terjeszteni. Ezért parancsolta a Német nyelvnek az alsóbb [...] Oskolákban való tanítását, ezért mozdított minden módon elő a Német és Magyar Nagyok között való házasságokat, ezért kedvelte Nagyjainknak Bécsben lakásokat.” (I, 73). „Láttuk, miképpen kezdé Nemzetünk Mária Tereziának fényes uralkodása alatt, a Német nyelvhez édesedvén, anyai nyelvét elhagyni, és *Nemzetiségét* levetkezni.” (I, 78).

Elsősorban ebből, a nemzet és az anyanyelv veszélyeztetettségéből vezethető le a nyelvművelés szükségszerűsége (2. rész: *A Nyelvművelés szükségése*). Vannak ennek általánosabb indokai is (*Tökéletesedés az emberi Nem tzélja, és erre a Nyelvművelés szükségese*), és ott áll a magyarok előtt a „műveltebb nemzetek” (az olaszok, a franciák, az angolok, a németek, a hollandok)

példája, legfontosabb azonban a magyar nyelv veszélyeztetettsége: háttérbe szorulása, alárendelt helyzete. A nemesség inkább (csak) németül beszél, idegen nyelveken olvas és ír, magyarul kevesen, a tudományos kérdésekről pedig latinul, németül: „... *nemzetiségből* szorgalmasabban tanuljuk honni nyelvünket, de akarunk ellen is *többet beszélnünk Németül*. Mi ennek az oka? *főként az*, hogy a Német szükségünknek jobban megfelel, mint a Magyar. *A miveltebb nyelv* mindég elnyomja a míveletlenebbet; és amit *az erőszak* nem viheti véghez, az meg fog történni *a természet útján!!* ha nyelvünket nem alkalmaztatjuk jobban mostani szükségünkhez.” (I, 125). Ez az „alkalmaztatás” volt a fő célja a nyelvújításnak.

Magyar nyelvészeti és grammatikai tudása, széles körű tájékozottsága, anyanyelvi műveltsége, kiváló nyelvérzéke az értekezés harmadik részében mutatkozik meg igazán (*A Nyelvművelésre szolgáló módok*). Ebben semmiben nem marad el a korabeli ismert, nagy grammatikusoktól, Révaitól, Verseghytől. Sorra veszi a nyelvújítás lehetséges módjait, és véleményt mond a korabeli ismert nyelvújítók gyakorlatáról. Kárhoztatja a merőben új „gyökérszavak” alkotását, koholását: „[...] kénytelenek vagyunk az új Gyökerek koholását minden nyelvre, és így a Magyarra nézve is egyáltalánba tilalmazni”. (I, 144) Ez, mint mondja később, „csak a nyelvek gyermekkorában engedtethek meg” (I, 211). Annál inkább ajánlja mint természetes szóalkotási módot a szóképzést „kész gyökerekből” (szótövekből) és „törzsökből” (származékszavakból), de arra figyelmeztet, hogy ennek is igazodnia kell az analógia és a nyelv törvényeihez (külön részletezi a névszóképzést és az igekepzést). Hasonló véleménnyel van a szóösszetételről: „Az összetételnek különös szép tulajdonságai vagynak, melyek [...] a nyelvet „kellemetessé, hasznossá és nagyon kívánatosá teszi” (I, 180), és ez abból ered, hogy már eleve „világos értelmű szavak” kapcsolódnak össze (ezzel kapcsolatban a német nyelvre is hivatkozik).

Azt sem lehet kétségbe vonni, hogy a szavak és szólások más nyelvekből való átvétele, a kölcsönzés hozzátartozik a nyelv életéhez, még az olyan „eredeti” nyelvekéhez is, mint a magyar. Teleki elsősorban a latint és a németet tartja alkalmasnak arra, hogy belőlük szavakat vegyünk át, és sorra veszi, hogyan kell ezeket anélkül átvenni, hogy azok megrontanák a magyar nyelv eredeti természetét. A szólásokban esetleg előforduló idegen szerkezeti mintákat sem utasítja el mereven: „[...] az oly egyes esetekben mindazáltal, melyek csak imitt amott fordulnak elő, a nyelv belső szerkesztésére befolyások nintsen, és csak egy vagy más tekintetbe látszanak nyelvünkkel ellenkezni, kár volna nyelvünknek a nyugotiak által való további kimíveltetését igen nagy féltékenységünk által gátolni.” (I, 252–3)¹¹ Ezzel kapcsolatos fejtegetései a nyelvi kontaktusok mai értelmezésében is figyelemre méltók. Legszabadabb, legkevésbé ellenőrizhető és szabályozható területe a nyelvújításnak a szavaknak új jelentésben való használata, „a szavak értelmének elváltoztatása” (I, 211). Ebben a részben a jelentésváltozás egyik nagyon korai elemzőjének bizonyul,¹² és itt is többször hivatkozik az analógiára mint „legbizonyosabb vezér”-re.

Külön szakaszokban tárgyalja mint a nyelvbővítés természetes lehetőségét, Verseghynek ellentmondva, az elavult szavak és a régi szólásformák felélesztését, összekapcsolva az örök változást a mindenkori változatossággal. Ezzel mintegy párhuzamos, vele összekapcsolódó, szintén külön-külön tárgyalt lehetőség a „vidéki szók közönségessé tétele” és a „vidéki szólások terjesztése” (Kazinczy

¹¹ Ha a későbbiekben foganatja lett volna ennek az elvnek, el lehetett volna kerülni a nyelvművelés gyakran indokolatlan és reménytelen viaskodását germanizmusokkal, latinizmusokkal vagy éppen jó néhány maga kreálta nyelvhelyességi babona létrejöttét.

¹² Csűry erről egyenesen ezt írja: „E fejezet foglalkozik először a jelentéstanal a magyar nyelvészet történetében. A jelentésváltozásnak csaknem minden nemét ismeri és ismerteti, csak épen nevet nem ad nekik.” (I. m. 18).

és hívei ezeket mélységesen lenézték). A magyarban nincsenek ugyan olyan egymástól különböző nyelvjárások (*beszédejtések*), mint a németben, franciában, olaszban, amelyek a megértést is megnehezítenek, a különbségek mégis megvannak: „Ezt, úgy gondolom, senki is kétségbe nem fogja hozni, aki a két hazának különböző részeivel *akármennyi kevéssé is esmértes*” (I, 239). És nem lát ellentmondást – mint ahogy a későbbiekben történt – a kettő összekapcsolásában: „mert valamint az *egész Nemzetnek* vagyon hatalma a maga *nyelvét mívelni*, éppen úgy vagyon minden *eggyes vidéknek is*” (I, 240). Az „egység a változatosságban” elvnek nagyon korai megfogalmazása ez, nyoma sincs benne a nyelvjárásellenességnek, az elutasításnak, sőt még a „mesterségszavak” gyarapításában is fontosnak tartja a lappangó *vidéki* kifejezéseket.¹³ Az ő korában különösen szokatlan, hogy védelmére kel a megvetett tájszavaknak: „A sokféle szörszálhasogató vizsgálódásokkal *meg nem romlott*, eredeti erővel felruházott, *eggyügyü emberi elme* az új képzetek helyes kifejezéseinek eltalálásában gyakran *sokkal szerentsébb*, mint a *félénk nyelvtudós*, ki nyelvét megrontani minduntalan rettegven, az erősebb, hathatósabb kifejezésekhez nyúlni nem mer.” (I, 241) A „vidéki szólások” elemzésében a korabeli élőnyelvi változókról olvashatunk figyelemre méltó megállapításokat, pl. a magyarországi *szaladtak* és az erdélyi *szaladtanak* viszonyáról. Nemcsak azt tartja fontosnak, hogy meríteni lehet és kell a nyelvjárásokból, hanem az egyes nyelvjárások nyelvi értékeinek teljes megismerését is, az irodalomban a népköltészethez hasonló megjelenítését, ahogy az olasz jelenik meg Goldoni vígjátékaiban. „Miért ne lehetne a *Palótzok*, a *Székelyek* magyar nyelvöket némelly egyes Darabokban használni, anélkül hogy őket gúnyolásunk tárgyának vegyünk?” (I, 263) Az új szavak és az új szólások (grammatikai szerkezetek) tekintetében az utóbbiak kívánnak jóval nagyobb körültekintést, abban is pl., hogy – Révainak ellene mondva – Teleki szerint „a józan okosság” nem lehet mindig mérvadó. A nyelvtől nem lehet számon kérni a tökéletes logikát: „Ha mindjárt a józanokosságot nyelvünkre nézve ott, hol a nyelv természete *ellenkezőt* javasol vagy az *ellenkezőt is megengedi*, kirekesztő vezérünkül nem fogadhatjuk el [...]” (I, 248).

A dolgozat negyedik része (*Az újításoknak mikori használásáról*) elméleti, nyelvbolcseleti szempontból tárgyalja a nyelvújítást, és szól arról is, miképpen lehet „foganatossá” tenni annak eredményeit. Balázs János véleménye szerint ez a befejező rész teljesen új szintézis. Ebben is Jenischt követi ugyan, de nála határozottabb, világosabb és a korabeliek közül mindenkinél kiegyensúlyozottabb a szélsőséges vélemények közt (Balázs 1980. 188.). Annak meghatározásából indul ki, hogy mi az eszményi, tökéletes nyelv, amelyet a nyelvújításnak követnie kell, mi a mércéje ennek a tökéletességnek. A lehető legtömörebben: „Tökélletes pedig csak az a nyelv lehet, melly *tzéljának* megfelel” (I, 268). Ezt pedig hat tulajdonsága által lehet meghatározni és befolyásolni: bőség, határozottság, rövidség, tisztaság, régulásság (szabályozottság) és a szép hangzás, amelyek ugyanakkor a céljai is a nyelvművelésnek (I, 270). Ezek azonban, mint később belátja, olyan célok, amelyek egymást korlátozzák, „kényes határok közé vagynak szorítva”, és amelyekre nézve „kifogást nem szenvedő *közönséges törvények* megállapítása is bajos” (I, 337).

Ezeknek a tulajdonságoknak a tárgyalásában mutatkozik meg igazán Teleki bölcs kiegyensúlyozottsága, ennek alapján mondhatja azt Balázs János, hogy itt kifejtett megállapításaival „a magyar nyelvfilozófia rövid fejlődésének csúcspontjához érkezett”.¹⁴ A nyelv gazdagsága, bő-

¹³ Ezzel ellentétes volt a Debreceni Fűvészkönyv szerzőinek álláspontja és gyakorlata is, aminek az lett az következménye, hogy a mesterkelt botanikai terminológia (a tudományos és a köznyelvi is) eltávolodott a vernakulárisok szókincsétől.

¹⁴ Balázs János: *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*. Magvető, Bp. 1980. 213.

sége nem lehet mértéktelen, és nincs is olyan nyelv, amely minden tekintetben egyaránt gazdag, a magyar nyelv bővítésében sem lehet és nem is kell arra törekedni, hogy minden meglegyen benne, ami más európai nyelvekben megvan. A folyamatos tökéletesítésre mégis szükség van, mivel „minden eddig esméretlen tárgynak, képzetnek, érzeménynek, és gondolatnak kénytelenek vagyunk, akár hogy is, új szavakat keresni, ha azok nyelvünkben nem találatnának” (I, 274). Ez a gazdagítás nem csökkentheti ugyan a nyelv érthetőségét, de ideig-óráig az érthetlenséget is vállalni kell az új szavakkal, mert így a kicsiny kár nagy haszonnal jár.

A nyelv határozottságát az mutatja meg, hogy milyen mértékben vannak benne félreérthető, kétértelmű szavak és kifejezések. A nyelvi jel természetes kétértelműségével, többértelműségével mindenképpen számolni kell. És ezt nem is maga a nyelv, hanem a beszélő, író képessége határozza meg. Ironikusan jegyzi meg, hogy olyan határozottságot „egy nyelvben sem képzelhetünk, melly a *nyelvvél élni nem tudó Író* helytelen előadásának *tisztaságot* adjon, vagy pedig az Írónak magának zavarba lévő gondolatjait rendbe szedje” (I, 277). Azt is látja, hogy a határozottság fontosabb az író nyelvében, mint a közbeszédben, sőt az irodalmi nyelv különféle változataiban is más és más a határozottság igénye: „Igy a *költői nyelv* kevesebbet kíván, mint az *ékes szóllás*, ez kevesebbet, mint a *történetelőadás*, ez pedig megént kevesebbet, mint az *oktató*, melly minden kétes értelemnek nyilvános ellensége” (I, 285). A határozottság, azaz az egyértelműség legfontosabb a tudományok nyelvében.

A rövidség, a tömörség igénye ismét olyan természetű, hogy csak egyebekhez viszonyítva lehet követni. Tehát nem lehet öncél, hanem csak másodrendű cél a nyelvművelésben, mert pl. Teleki szerint a nyelv tisztasága és szép hangzása fontosabb lehet ennél. Ebben a tekintetben mindenképpen előnye a magyarnak a toldalékolással eleve adott szerkezeti tömörsége, azonban ebben is a lehetséges rövidebb formákat kell előnyben részesíteni, és még inkább elvárható ez új szavak alkotásakor.

A nyelvújításnak és a későbbi nyelvművelésnek napjainkig legvitatottabb elve a nyelvtisztaság, azaz az idegen eredetű szavak megítélése. Teleki álláspontja ebben is példaértékű: nem híve sem a kritikátlan átvételnek, sem a purista elutasításnak. Jól látja, hogy a purista szemléletet a németektől vettük át, és azt is, hogy különböző nyelvekben eltérő az idegen szavak megítélése. Tisztában van azzal, hogy az idegen nyelvek elől nem lehetett és nem lehet elzárkózni: „a föld hátán egy valamennyire *pallérozott nyelv sem találatik*, melly *számtalan egyes szavakat* ne költsönözött volna a több más nyelvekből” (I, 299). Alapvető szabálynak tekinti, hogy „*az olly idegen szavakat akármelly nyelvből vétettek légyen is azok, mellyek nyelvünk hangejtése szerint elváltoztattak, a hosszas velek élés által köz értelműek lettek, és ez által mintegy polgárságot nyertek, nyelvünkbe, bojgatni kár volna; azokat nyelvünk tisztaságának veszedelmeztetése nélkül továbbá is megtarthatjuk*” (I, 301). Elemzése és példái ma is tanulságosak lehetnek a kölcsönzések vizsgálatában. Természetesnek tekinti, hogy különösen a tudományos mesterszavak körében sok az idegen hangzatú, de azt is fontosnak tartja, hogy legyen folyamatos ezek anyanyelvűsítése. Nem csupán a nyelv tisztasága miatt, hanem a közérdek miatt, hogy ti. nemzeti nyelven a tudományok elsajátítása is könnyebb: „*nyelvünk tisztasága mellett, a tudományokat napról-napra közértelműebbekké tenni...*” (I, 309)

Szintén tág határok között mozog a nyelvi szabályosság és a nyelvi szabálytalanság (a *régláltság*) megítélése, mondhatnánk: a mindenkori nyelvi norma. Teleki véleménye szerint egyik túlzás sem helyeselhető, sem a szabályos egyszerűség, sem a túlzásokba vitt szabályozatlanság. Példaként az előbbire a francia kertet hozza föl, az utóbbira az angol kertet. Törekedni kell „az

egész nyelv egységének fenn tartására, a nyelv valóságos Karakterének szorgos őrzésére”, egyesítve egyfelől a „bámulásra indító felséges regulásság”, másfelől a „törvényes regulátlanság különös kellemeit” (I, 317).

A nyelv szép hangzásának megítélése sok tekintetben szubjektív, ebben a legnehezebb törvényt hozni. Más nyelvekkel való összehasonlításban azonban Teleki joggal emeli ki a magánhangzók és mássalhangzók kedvező arányát a magyarban, a hangrend szabályosságát, a lágyság és a keménység kiegyensúlyozottságát.

A záró rész hetedik szakaszában (*Az újítások fogamatossá tételéről*) a nyelvújítás kiélezett, sokszor fölösleges vitáiról foglalja össze a véleményét. Úgy értékeli, hogy túlságosan gyors és sok volt az újítás, a nyelvben az elfogadtatáshoz türelemre és mértékre van szükség. A tudósok a maguk elzárkózottságukban önzők és irigyek, a hiúság megakadályozza őket abban, hogy mások újításait elfogadják. Ezt a tudományos egyeztetést és egységet csak tudós társaság keretében lehetne megteremteni egy tökéletes szótár birtokában: „De minden eddigi előszámlált módok között egyik sem mozdítja elő az újítások *fogamatosságát* olyan nagyon, mint a *tudósok*, a *nyelv* művelését buzgón óhajtó *tudósok* között való *eggyesség*. Ha volna egy *Királyi Tudós Társaságunk*, mint más számtalan Nemzeteknek, melly a tudományok különböző ágazatainak terjesztése mellett, nyelvünk további pallérozásán is munkálkodhatna; [...] ha volna egy olyan tudósunk, ki nyelvünk nagy mezején eddig tett egyes írtásokat, vetéseket, ültetéseket, munkálkodásokat egy nagy egészben, egy *tökélletes szótárban* egybe szedegette, és mély tudománya, részrehajlatlansága által az olvasók *bizodalját* megnyerni tudta volna.” (I, 334).

Dolgozata záró részében megértéssel szól a nyelvújítás túlzásairól, tévedéseiről, nincs olyan nyelvrontónk, írja, aki valamilyen tekintetben hasznára ne lett volna a nyelvnek. A szükség és a megszokás kifogásolható szavakat is elfogadott. Az újítások, az újítók, Kazinczyék mellett foglalt állást munkája utolsó mondataiban: „Valamint minden dologban, úgy a nyelv művelésben is, a *nagy féltékenység* veszedelmesebb a vakmerőségnél. *Ez* ha minden nyomton *botlásra*, sőt *elesésre* vezérel is, de a *télhoz* közelebb viszen, míg *amaz* minden lépésünket *olom nehézségével* akadályoztatja. A *szerfelett féltünk* ember soha semmire sem mehet; sok *szépet*, sok *nagyot* köszönhetünk a *vakmerőknek*, kivált azoknak, akik vakmerőségekben szerentsékek voltak. [...] Ha tehát a *keskeny középutat* eltalálni nem tudjuk, sokkal tanátságosabb merészségünkben néha *megbotlanunk*, mint a *botlást féltünk* elkerülni akarván *helyt állanunk*.” (340)

A tökéletesítés fő eszköze: a tökéletes magyar szótár

A Marczibányi Intézetnek a másik, az 1817. esztendőre kiírt pályatetele, mint láttuk, egy „tökéletes magyar szókönyv” készítésére vonatkozott. Ennek is megvolt a közvetlen oka és célja. A nyelvújításhoz ugyanis az ebben a korszakban nagy számban megjelenő különféle szótárak is hozzátartoztak. Ezek is – a vitairatokhoz és grammatikákhoz hasonlóan – miközben leltározták a „szócsinálás” eredményeit, a szerzők egymástól nagyon eltérő szemléletének voltak a tükrői, így semmiképpen nem szolgálták azt a célt, hogy eligazítást nyújtsanak a magyar nyelv régebbi és újabb szavainak használatában. Szükség volt tehát annak tisztázására a külföldi és hazai példák alapján, hogy milyen elvek szerint, milyen szempontokat követve kellene elkészíteni egy

sok tekintetben eligazító szótárt. Szótári tervezet is sok készült,¹⁵ ezek közül azonban kitűnik Teleki József pályamunkája: *Egy tökéletes magyar szótár elrendelése, készítése módja*. És nem csupán azzal, amit leír, hanem főképpen azzal, hogy valóban elindítója lehetett a későbbi akadémiai szótári munkálatoknak a napjainkban megjelenő akadémiai nagyszótárig elmenően.

A pályatétel és a pályamunka is tartalmazza címében a *tökéletes* jelzőt, és ez szorosan kapcsolódik az előbbi pályatétel címének *tökéletesítése* szavához. A *tökéletesítés* azonban egy folyamat megjelölése, amely sem időben, sem eredményében nincs lezárva, összhangban van az „örök nyelvújítás” valóságával, a *tökéletes* viszont reális célként fogalmaz meg egy elérhetetlen ideált. Az élő nyelvnek a végtelen változatosságban és folyamatos változásban lévő szavait ugyanis lehetetlenség teljesen és tökéletesen szótárba foglalni. Kétszáz évvel ezelőtt is tudták vagy legalábbis érezték, hogy ebben nem lehet elérni sem a teljességet, sem a tökéletességet, és hogy az európai nyelvek elérhetetlennek tűnő akkori nagy szótárai csak az akkori magyar szótárakhoz viszonyítva olyanok, „melyek a nyelveknek minden *kintseit* magokban foglalják, és kivált a hazafiaknak a honi beszéd minden elrejtett titkaiban való beavatásokat erányozzák” (II, 6).

A tökéletességet Teleki számára a nagy európai példák jelentették: az olasz *Academia della Crusca* szótára, a francia akadémiaé, a Kramer, Johnson, Sheridan, Adelung, Campe stb. szótára. Közvetlen mintája Adelung szótára volt: *Grammatisch-Kritisches Wörterbuch der Hoch-Deutschen Mundart* (Leipzig, 1773–80). Ezeknek a mércéjéhez igazodva írta meg pályamunkáját a pályatétel két alapvető kérdésének megfelelően: (1) milyennek kell lennie, mire kell kiterjednie egy ilyen „tökéletes” szótárnak, (2) mi lehetne a módja annak, hogy ezt „a legrövidebb úton” meg is lehessen valósítani. Ezt tekintette a továbblépés feltételének mind a nyelvalkításban, mind a tudományok anyanyelvű művelésében: „Mindaddig [...], *míg egy ily szótárunk nem lesz*, nyelvünknek *szerentsés további kimíveltetését, eddig tett fáradozásainknak kívánatos foganatoságát nem reménylhetjük, és mind addig a nyelvre nézve minden tekintetben Klaszsisos munkákat tudósainktól nem várhatunk.*” (II, 8)

Az értekezés első részének hat szakaszában fejti ki a véleményét *Egy tökéletes magyar szótárnak leghelyesebb belső elrendeléséről*. Egy ilyen szótárnak tartalmát tekintve a következőkre kell kiterjednie: „*a nyelvünkbe találtató szavak, azoknak grammatikai tulajdonságok, értelmüknek tökéletes meghatározása és azok nemzésének módja*” (II, 13). Ezeknek a részletezéséből mindjárt világossá válik, hogy nem csupán a szótárba kerülő szavak minél teljesebb körét kell meghatározni, de vállalni kell a szavak több szempontú minősítését is: melyek helyes alkotásúak, és melyek helytelenek; melyek régiek, elavultak, melyek egészen újak; melyek „vidékiek”, és melyek közhasználatúak. Ennek alapján ajánlást kell tennie arra nézve, mi legyen az egyes szavak sorsa: a felélesztés, a megtartás, a terjesztés vagy az elmarasztalás.

Akárcsak az előző értekezésben, itt is toleráns a meghonosodott idegen szavakkal szemben: „*Az idegen szavak közül [...] azok találhatnak szótárunkban helyt, melyek már régtől fogva nyelvünkbe áltültetvén, abban mély gyökereket vertek, minden közemberektől is használatnak és nagy részint honni formában is öntettek, mint: Pintér, templom, apostol, iga, istálló, s a t. továbbá azok, mellyekkel (kifejezésükre nem lévén eredeti szavunk és részszerént nem is reménylhetvén azoknak helyes honiakkal való kijelentésüket) kénytelenek vagyunk élni ...*” (II, 15–6). Az archaizmusok és a regionalizmusok szótározását ő elsősorban a klasszikus írók

¹⁵ Lásd Gáldi László: *A magyar szótáriródlom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957.

használatától tenné függővé. Azon a véleményen van, hogy nyelvünk jellegéből adódóan a toldalékokat is szótározni kell. A tulajdonnevek közül függelékként kerülnének be a szótárba a keresztnévek és a becenevek, valamint az eredeti földrajzi nevek. Rugalmas és nyitott szemléletével a szótári elképzelés korántsem mereven normatív, előíró, hanem tanácsadó, konzultatív. Részletesen leírja azt is, véleménye szerint milyen grammatikai alakjukban kell felvenni az egyes szavakat (igéket, névszókat, névmásokat stb.), elrendezésükre pedig nem a „gyökér-rendet”, hanem a betűrendet ajánlja.

Fontos szerepet szán az egyes szócikkekben a szavak „grammatikai természete” leírásának: a grammatikai, szófaji minősítésnek, a toldalékolásnak (ragozásnak), a szintaktikai kapcsolódásoknak, a vonzatoknak stb. A szavak ily módon „a szótárba iktatván, abban *egy szép tökéletes Grammatika* fog találatni” (II, 32). Ez a magyarázata annak, hogy más korabeli szerzőktől eltérően Teleki nem tartja annyira fontosnak a grammatikákat. A szótárnak a helyesírás szabályozásában is szerepet szán, és ebben irányadó fő szempontnak azt tekinti, hogy az írásváltozatok közül melyik közönségesebb, melyiket követi inkább a szokás. A kiejtés szabályozását viszont nem tekinti a szótár feladatának.

Tisztában van azzal, amit minden szótáríró tapasztal, hogy a szótárírásban nagyon fontos, de igen nehéz a szavak értelmének, azaz jelentésének meghatározása, egymástól való elhatárolása. Előző pályamunkájához hasonlóan itt is körültekintő szemantikusnak bizonyul. Leibnize is hivatkozva írja: „Hogy valamely szóval helyesen tudjunk élni, szükségesképpen tudnunk kell, hogy *valóságosan mit teszen*, esmernünk kell annak *jelentését, valóságos erejét*. Méltán meg kívánhatjuk tehát egy tökéletes szótártól, hogy ebben minket utasítson.” (II, 32) A szavak jelentésének nincs tökéletes megfelelése a különböző nyelvekben. Azt nem lehet elvárni, hogy ezek leírásában a szótár filozófiai meghatározásra törekedjen, de mindenképpen elvárható az eltérő árnyalatok érzékeltetése: „... hogy az *okoskodva olvasót* a szavak értelmének *fájnabb különbségére* figyelmetessé tegyék.” (36). A definícióknál célravezetőbbek a példák, az irodalmi példamondatok. Fontosnak tartja a homonimák és a szinonimák megkülönböztetését, a szinonimák stilisztikai, műfaji minősítését, a „képes előadások”, vagyis az átvitt jelentések megkülönböztetését a szavak „valóságos és tulajdonképpen való értelme”-től, az állandósult szókapcsolatok (példabeszédek, szólások, közmondások) jelentésének tisztázását.

A szavak értelmének meghatározásánál is jóval több buktatóval jár a *szónemzés*, azaz a szavak eredetének, etimológiájának kérdése. A korabeli fantáziadús szóeredeztetéseket ismerve, az ajánlata az, hogy sokkal bölcsőbb bevallani ezzel kapcsolatos tudatlanságunkat, mint megalapozatlan fejtegetésekbe bocsátkozni. A későbbi szótárírók is követhették volna bölcs tanácsát: „Itt mindazáltal a *tsalatkózó hiedelmesség* és a mindent elfojtó *kétségeskedés* között való *keskeny közép utat* eltalálni nagyon nehéz. Hogy magunkat tehát különben ditséretes tüzinktől igen mesze elragadtatni ne engedjük, *szíveljük jól meg Adelungnak arany szabását: tudatlanságunknak megvallása sehol sem meg engedhetőbb, sehol sem inkább kötelességünk, mint az etymológiában.*” (II, 40–41) Viszonylag egyszerűnek látja környező nyelvek átvételeinek megítélését, és ebben is, akárcsak a görögre visszavezethető szavak esetében, figyelmeztet a lehetséges közvetítő nyelvekre. Figyelemre méltónak találja azt is, hogy a magyarból is kerültek át szavak „több nyelvekbe”, és a három, talán legismertebb példát említi: *huszár; határ; kocsi*.

A teljességre törekvő szótár igénye beleütközik a terjedelem mindenkori korlátjaiba. A szótárirodalomban, a magyarban is, több példáját ismerjük annak, hová vezetett a pragmatikus önkorlátozás hiánya egy-egy szótári terv megvalósulásában. Teleki ebben is a bölcs középutat

ajánlja a tervezett szótár szerkesztésében, amely nem lehet sem túlságosan kicsi, sem túlságosan nagy. A rövidítést ajánlja: a tömör szerkesztést, az ismétlések elkerülését és a rövidítéseket. „Az előadásunk rövidségéről csak igen keveset mondhatunk. Valóban nem hosszú az, amiből semmit sem lehet elvenni az értelem megcsonkítása nélkül. Ezt tehát fő törvényül megállapíthatjuk.” (II, 45)

A pályamunka második részében a szótári terv megvalósításának feltételeit fejt ki: „Mi módon lehet egy tökéletes Magyar szótárt legjobban és legkönnyebben alkotni.” (II, 49). Egy ilyen szótár szerkesztése több évet vesz igénybe, de még több időre kell szólnia, és „talpköví” kell szolgálnia további, még tökéletesebb szótárra nézve (II, 51). Megnevezi a felhasználható források körét: a kortárs nyelvtudósok nyomtatott és kéziratban lévő munkáit, a régi grammatikusok munkáit, a kétnyelvű szótárakat. Megnehezíti a munkát, hogy a „vidéki szavak” nincsenek összegyűjtve.

Mivel „tudós társaságunk [...] nintsen, mellytől egy illy munkát kívánhatnánk” (II, 58), ebbe a nagy munkába közvetlenül be kíván vonni minden korabeli magyar tudóst, és nemcsak a nyelvészeket, hanem mindazokat, „kik hazánkat akármelly tárgyról készült derék munkáikkal megajándékoztán, nyelvünknek állapos esmeretségéről bizonyosságot tettek...” (II, 60). A munkatársaknak ezt a széles körét elképzelése szerint három szerkesztő („szerkesztető”) fogná össze, fölöttük pedig egy felvigyázó testület állna. A szerkesztőket is ez a testület kérné föl. A testületet magát pedig abban a bizottságban (küldöttségben) látja, amely ezeket a pályatételeket is kijelölte és elbírálta. Továbbmenően: a tudósoknak ez a köre lehetne az alapja a létrehozandó tudós társaságnak. A francia akadémiaira hivatkozik: „A frantzia Akadémia, melly némelly egyes tudósok összegyűléséből eredett, és későbbre nyerte meg az uralkodás helybenhagyását, legelső kötelességének tartotta egy tökéletes szótárnak kidolgozását, mellyben annak minden tagjai részt vettek. Miért ne várhatnánk mi hasonlót ezen küldöttségtől, melly mindjárt eleintén szeretett Nádor Ispányunk, a hazánknak egyik legnevezetesebb megyéje által neveztetett ki a nyelvünkbe kijött könyvek megítélésére, a magyar nyelvet tárgyazó jutalom kérdések feltételére, és így nyelvünk műveltetésének előmozdítására?” (II, 67) Ez az elvárás valósult meg 1825-ben a Tudós Társaság megalakulásával.

Teleki figyelme kiterjedt arra is, miből, hogyan lehetne fedezni a szótár kidolgozásának és kiadásának költségeit. Tisztában volt azzal, hogy a munkatársaktól, szerkesztőktől nem lehet elvárni a teljesen önzetlen munkát, és hogy ilyen munka kiadásának is költségei vannak. Ezeket a költségeket elképzelése szerint adományokból lehetne biztosítani, valamint az előfizetésekből és az eladásokból: „egész bizodalommal lehet reményleni, hogy az több vevőkre fog találni, mint más könyvek, hogy azt hazánknak tehetősebb lakosai közül sokan örömet fogják nagyobb ajánlásokkal is elősegíteni, sokan fogják azt fáradozásaik megjutalmaztatásának reménysége nélkül, munkálkodásaik által előmozdítani.” (II, 68)

A szótári terv utóélete

A Tudós Társaság, ill. a Magyar Tudományos Akadémia történetének lexikonszerű, ismert adatai szerint Széchenyi István egyévi jövedelme 1825. nov. 3-i felajánlásával, amelyhez gr. Vay Ábrahám, gr. Andrassy György és gr. Károlyi György is társult, megteremtette a Tudós Társaság létrejöttének anyagi feltételeit. Teleki József családjának 30 000 kötetes könyvgyűjteményének

felajánlásával a későbbi MTA Könyvtárának alapját vetette meg, családjának kézirat- és éremgyűjteményét is az MTA-nak adományozta, testvéreivel 10 ezer koronával járult hozzá az alapításhoz.¹⁶ Az 1827. évi XI. törvény (*A hazai nyelv művelésére föllállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról*) rendelkezett: „Az önkéntes és szabad adakozással összeszedett tőke vagyomból Tudós Társaság, vagyis Magyar Akadémia állíttassék fel.” 1827. nov. 30-án a nádor kinevezte azt a bizottságot, amelynek a felállítandó Akadémia alapszabályai és szervezete tervét kellett kidolgoznia. Ennek a bizottságnak (választmánynak) az elnökévé Teleki Józsefet jelölte. Szintén a nádor nevezte meg a bizottság tagjait: a négy alapítón kívül még további 22-t. A bizottságot az elnök 1828. március 11-re hívta össze, hogy aztán március 15-től április 17-ig huszonegy ülésen tárgyalják a szervezet és alapszabályok terveit. A Tudós Társaság 1830-ban kezdhetette meg tényleges működését, miután az uralkodó elfogadta az alapszabályokat. A Tudós Társaság igazgatósága nov. 17-én tarthatta meg első ülését Pozsonyban. Elnökké Teleki Józsefet, alelnökké Széchenyi Istvánt választották, kinevezték a Társaság első 23 rendes tagját. Kazinczy is közöttük volt a történeti osztályba sorolva. Első közgyűlését 1831. február 4-én tartotta, szervezeti szabályzatát *A magyar tudós társaság alaprajza és rendszabásai* címmel közölte (Pest, 1831).

Ezekben a szövegekben nincs egyetlen magyarázó utalás sem arra, miért éppen Teleki József lett az alapító testületek, majd az Akadémia elnöke, és mi indokolhatta, hogy haláláig ő tölthette be ezt a tisztséget. Arra lehetne gondolni, találomra esett rá a választás, és hogy ezek a tisztségek csupán szimbolikusok voltak, bárki betölthette őket, vagy akár gyanúsak is tűnhetne, hogy ilyen mértékben bírta a nádor, majd a tagság bizalmát. Említettük, hogy 1820. március 23-án ugyanaz a nádor adta át a Martzibányi Intézet pályadíjait, aki hét évvel később elnöknek jelölte a szabályzatot előkészítő bizottságba. A kortársak számára is – sokkal inkább, mint a maiak számára – ismert volt Teleki László és fia szakmai munkássága és következetes erőfeszítése, amellyel előkészítették a Tudós Társaság megalakulását. Teleki Józsefnél nem volt senki alkalmasabb, elkötelezettebb ezekre a tisztségekre. A Tudós Társaságnak az ő vezetésével kidolgozott szabályzatában föllelhetők a két nyelvészeti értekezésében kifejtett elvei.

Arra sincs explicit utalás az MTA történetét bemutató mai szövegekben, hogy az 1825-ben létrejött Tudós Társaság mindkét akkori „magyar hazára” kiterjedt, legalábbis ebben a tekintetben nem érvényesült semmilyen korlátozás. Az intézmény közel két évszázados történetének az unió előtti négy évtizedében a két haza tudósai akkor is együtt voltak az Akadémia keretében, mai szemmel úgy is értelmezhetjük, hogy az alapító és alelnök Széchenyi István Magyarországot (és a katolikusokat), az elnök és könyvtáralapító Teleki József szimbolikusan Erdélyt (és a reformátusokat) is képviselte. Erről a korszakról, a reformkorról némi ma is érvényes tanulsággal állapítja meg az *Erdély története*: „A Magyar Tudományos Akadémia felbecsülhetetlenül sokat tett a tudományművelők egyéni elszigeteltségének feloldása érdekében. 1832-ben 70 tagja közül 9 volt erdélyi, 1847-ben 170 közül 22.”¹⁷ 1867 után, a következő négy évtizedben ugyanannak az országnak a polgáraiként voltak tagjai az erdélyiek is az Akadémiának, sőt 1920 után is még, gyakorlatilag 1949-ig.

És a Társasággal intézményesült a szótári terv megvalósulásának lehetősége is, és a döntés is megszületett 1831-ben a *Nagy magyar szó-könyv* elkészítéséről. Teleki értekezését alapul véve a Tudós Társaság 1834-ben nyomtatásban is közzétette a nagyszótári tervet. Erről az előkészítő

¹⁶ A családi könyvtáron kívül Teleki 1850-ben saját könyvtárát is az Akadémiának ajándékozta.

¹⁷ Miskolczy Ambrus: *Erdély a reformkorban (1830–1848). 1. A régi és az új Erdély társadalmi és gazdasági életében.* = *Erdély története III. 1830-tól napjainkig.* Főszerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. 1258.

munkálatok, próbagyűjtések nyomán hamar kiderült: Teleki is elszámította magát, ennyire teljes (egyszerre értelmző, történeti, szaknyelvi, táj- és etimológiai) szótárt nem lehet megszerkeszteni, emiatt öt év elteltével módosították a kidolgozás elveit és utasításait. Közben készültek és megjelentek más jellegű szótárak: kétnyelvűek, szaknyelviek stb. Különösen fontos volt az Akadémia szerepe az egységes magyar szaknyelvek kialakításában. Elnökként és nyelvészként Teleki ezeket is figyelemmel követte. Jellemző pl., hogy 1841-ben levélben kéri föl Nádasdy Ferenc kincstári elnököt, hogy a bányászati és kohászati német műnyelv magyarosításában támogassa az Akadémiát. Nádasdy az erdélyi bányatisztekhez fordult, kérte a szakszavak és kifejezések összegyűjtését, majd ezek megvizsgálásával és a német–magyar műszótár összeszerkesztésével Debreczeni Mártont, az erdélyi bányák és kohók igazgatóját bízta meg.¹⁸ A nagyszótár tervét sem adták föl, de lényegesen szűkítették, és ennek értelmében kapott megbízást 1844-ben Czuczor Gergely és Fogarasi János egy kisebb értelmző összeállítására. A következő évek, évtizedek nem kedveztek egy ilyen munkának, így végül a Czuczor–Fogarasi kézírata 1861-re készült el, és 1862 és 1874 között jelent meg hat kötetben *A magyar nyelv szótára* címmel.

A nagyszótár terve nem valósulhatott meg, de nem is lehetett lemondani róla. Akadémiai háttérrel nyelvész-nemzedékek dolgoztak rajta, gyűltek a cédulák, a cédulákat használni is lehetett, mígnem aztán a 20. század végén újabb jelentős erőfeszítéssel és egyre inkább a digitális technika segítségével el lehetett jutni a megvalósításig. A 18 kötetesre tervezett *A magyar nyelv nagyszótára* 1. kötete 2006-ban jelent meg, 2018-ban a 8.¹⁹ A 21. század elején az MTA Nyelvtudományi Intézete Korpusznyelvészeti Osztályán már lehetővé vált egy nagy magyar nyelvi korpusz számítógépes létrehozása és további bővítése *Magyar Nemzeti Szövegtár* címmel.

Kazinczy és Széchenyi árnyékában?

A nyelvújítás irodalma, mint már hivatkoztunk rá, Teleki munkásságát mellőzi, a Tudós Társaság és az Akadémia alapításában és működésében elindításában is mellékszereplőként tűnik föl. De az utókor szemében Kazinczyn kívül mindenki mellékszereplő volt a nyelvújítás korában. A három nemzedéket képviselő Telekiek is. Kik közül a nagyapa (szintén József) ortológus volt, Kazinczy nem csekély iróniával ismeri el költői működését,²⁰ az apa (László) véleményére viszont már sokat adott, 1815-ben levélben kérte a véleményét az ortológia és neológia ügyében. 1821-ben pedig, amikor a fiú, József, értekezései – amelyekben a neológia mellé állt – megjelentek, Kazinczy túl volt a harcokon és az összegzésen az *Orthologus és Neologus* megjelenésével (1819). Kazinczy nyelvszemléletét Benkő Loránd elemezte részleteiben.²¹ Ennek alapján nem nehéz megállapítanunk, hogy Kazinczy nyelvújítása nem az „Élet”, hanem a „Könyvek” nyelvére irányult, szinte kizárólag irodalmi, esztétikai érdekű volt, és elsősorban

¹⁸ Bitay Enikő: *Debreczeni Márton, az „egyetlen” erdélyi bányász műszaki öröksége*. 9. Kvár 2016 (Tudomány és Technikatörténeti Füzetek 9). 69.

¹⁹ <http://nagyszotar.nyttud.hu/history.html>

²⁰ „Azon felekezetnek, mely szorosan ragaszkodik a régiebb színhez, Teleki a legfőbb disze, s ő az egyetlen nevezetes írónk mindeddig, akinél új szót, szólást nem lelünk.” (Ortológus és Neológus: TudGyűjt. 1819/11, 11).

²¹ Benkő Loránd: *Kazinczy Ferenc nyelvszemlélete*. = Uő: *Kazinczy Ferenc nyelvszemlélete és kora a magyar nyelvtudomány történetében*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1982 (Nyelvtudományi Értekezések). 5–49.

ez kanonizálódott az irodalom- és művelődéstörténetben is. Nagyon sok vitának is ez volt a háttérében: másról beszéltek a vitatkozó ellenfelek. Ebből ered az, hogy Kazinczy az íróknak és az általuk képviselt nyelvi ideálnak szánt meghatározó szerepet a nyelvszokás ellenében, hogy ellene volt a szabályozó grammatikáknak (esztétikai grammatikát szeretett volna írni), nagyszótárnak, kíméletlen volt a regionális nyelvi formákkal szemben, a Tudós Társaságban is inkább annak a veszélyét látta, hogy az nyelvileg fogja cenzúrázni az írókat. Abban azonban Teleki is egyetértett vele, hogy nyelvújításra szükség van, hogy a nyelvi egység nem az egység egysége, hanem a természethez hasonlóan csak a változatosság egysége (*concordia discors*) lehet. Mindketten csodálták és szerették a honi nyelvet, azonos szintre kívánták emelni a némettel, versenyképessé tenni vele. Abban azonban már az apa, Teleki László is ellentmondott egy levelében Kazinczynak, hogy az író a parancsolója, a meghatározója a nyelvszokásnak. Teleki József is visszatér erre: a nyelvszokás nem „tirannus” ugyan, nincs olyan kényszerítő ereje, hogy azt az írónak mindenben követnie kellene, „...de nem is oly Árnýék-fejedelem, ki a hatalmas *Arisztokraták*, az egyes írók kényeknek ki lenne téve. [...] Az író nem *parantsol*, tsak *jovasol*, és a későbbi írásbeli szokástól függ a jovasolt újítás elfogadása. [...] Az írónak *szabad*, sőt *kötelessége* nem tsak most, hanem örökkön örökké a nyelv szokást igazgatni, javítani, a rossz ellen kikelni, a jövődő szokástól várván igyekezetének fogamatosságát.” (I, 135–6) Az írói *arisztokratizmus* kerül itt szembe a nyelv *demokratizmusával*. Kazinczy írói arisztokratizmusával vált a nyelvújítás vezérévé. Kiterjedt levelezésével, értekezéseivel és esszéivel, kemény, következetes, néha kíméletlen kritikáival olyan tekintélyt vívott ki magának, hogy túlzás nélkül saját kora egyszemélyes intézményének lehet tekinteni. Még abban is meghatározó szerepe volt, hogy az ő működésének színtere, az északkeleti nyelvjárás válhatott a magyar irodalmi nyelv alapjává. És az ő tekintélye teszi mindmáig egyoldalúvá a magyar nyelvújítás megítélését, háttérbe szorítja mindenki mást, Teleki Józsefet is.²²

A nyelvújítás szükségszerűségének indoklásában pályamunkája 2. részében – mint láttuk – Teleki József előbb arra az általánosabb érvre hivatkozik, hogy „*Tökéletesedés az emberi Nem tzélja, és erre a nyelv mívelés szükséges*” (I, 92), majd arra, hogy „Ha nem akarjuk [...], hogy *nyelvünk* és azzal együtt *Nemzetiségünk elvesszen*, szükségesképpen minden ügyekezettünkkel azon kell lennünk, hogy *azt bővítsük, tsinosítsuk, tökéletesítsük és olly állapotba helyhezteszük, hogy az honunkhoz való szeretetüinktől segítettén, a míveltebb Némettel szembe állhasson*, annak további terjedését akadályoztassa, hogy midőn a *Deáktól meg kell válnunk* (ami előbb vagy később *szükségesképpen* meg fog történni) azt könnyen annak helyébe tehessük, és ne legyünk kénytelenek a *Némethoz folyamodni*. Melly szép, melly hathatós indítók a Nyelvmívelésre!” (I, 125–6).

A latin nyelvtől már nem kellett tartani, attól viszont igen, hogy helyébe nem a magyar, hanem a német lép. Ennek elhárításában az Akadémiának már fontos szerepe volt azzal, hogy továbbra is a magyar nyelv kiteljesítését tekintette fő feladatának és (Bécs folyamatos rosszalásával) a tudományok magyar nyelvű művelését. Az Akadémiát ebben a korszakban végig elnökként Teleki vezette, alelnökként rendkívüli közéleti tekintélyével Széchenyi, „a legnagyobb magyar”, „a modern Magyarország megteremtője”, az Akadémia alapítója. Ebben az egyenlőtlen viszonyban Teleki politikailag mérsékelt konzervatívnek számított, Széchenyi liberálisnak, de

²² Teleki is nagy tisztelője volt Kazinczynak. Miután 1831-ben Kazinczy meghalt, átvállalta legkisebb fiának, Kazinczy Lajosnak a taníttatását, aki honvédezként a szabadságharc vértanúja lett.

liberálisként folyamatosan vitában állt Kossuthal éppen nyelvi kérdésekben is. Jellemzőként szoktak hivatkozni Széchenyinek az Akadémia 1842. évi közgyűlésén (Teleki hiányában) mondott beszédére, amelyben heves kritikával utasította el a magyar nyelv erőszakos terjesztését az ország más nyelvű lakói között. A következő évi közgyűlésen Teleki ebben a kérdésben nem mondott ugyan véleményt, de – Széchenyivel vitatkozva – továbbra is mindenképpen jóval nagyobb szerepet szánt az Akadémiának: „A nyelv philologiai kiképzése nem egyedüli, de nem is fő célja társaságunknak; szép és nagy rendeltetése annak a tudományokat terjeszteni hazánkban honi nyelvünk segítségével és így ezt alkalmaztatni a tudományok különböző nemeire; egy nemzeti műveltséget megállapítani, melly az egész országra kiterjesztetvén, hazánkban e részben is önállást, fényt és díszes helyet adjon a több művelt nemzetek sorában. A nyelv, nemzetiség és a tudományok kitűzött cél gyanánt karöltve lebegnek előttünk, ezen három elénkbe szabott tárgynak szerencsés öszvesítése dicső feladatunk.”²³ Nyilvánosan nem tehette meg, de egész pályájának ismeretében bizonyára nem alaptalan annak feltételezése, hogy szerepe volt az 1844. évi nyelvtörvény elfogadtatásában, amely alárendeltségéből emelte föl, tette hivatalossá a magyar nyelvet, nem is föltétlenül a latin ellenében, ahogy ezt értelmezni szokták, hanem a közvetlen veszélyé vált német ellenében. Az pedig már nem lehet kétséges, hogy Erdély kormányzójaként közvetlen szerepe volt abban, hogy 1847-ben az erdélyi diéta is magyar nyelvtörvényt fogadott el. Gubernátorként rá hárult az a történelmi szerep is, hogy (királyi jóváhagyás nélkül) Kolozsváron kihirdesse a jobbágytörvényt (1848. jún. 18.), és hogy elindítsa az uniót megvalósító bizottság működését. A jobbágytörvény kihirdetésével Erdélyben fő szereplője volt 1848 minden nemzetiségre kiterjedő legfontosabb aktusának, a jobbágyok felszabadításának.

The Unduly Forgotten Scholar of the Hungarian Language Renewal Period: Count József Teleki

Keywords: József Teleki, language renewal, Ferenc Kazinczy, Hungarian Academy of Sciences, Transylvania

Count Teleki, with multiple Transylvanian relations, had a special role as a linguist in the history of the renewal of the Hungarian language. He was the promoter and first elected president of the Hungarian Academy of Sciences, founded in 1825, until his death. Between 1842-1848 he was also the Governor of Transylvania. In his first linguistic work he thoroughly evaluated at a high theoretical level - and thus concluded - the controversies related to language reform, and in the second he described how the Hungarian language dictionary should be the most important tool in the continuous formation of the language. As a Governor of Transylvania, he had the historic task of proclaiming the law on the liberation of serfs in Cluj on 18 June 1848. In Transylvania, without a doubt, this was the most important conquest of the revolution of 1848, common to both Hungarians and Romanians, a conquest which, in general, is not referred to on the occasion of commemorative festivities.

²³ Köröndy–Mázi idézi az elnöki beszédből, l. Köröndy Kinga–Mázi Béla: *1855. február 15-én hunyt el gróf Teleki József nyelvész-történész, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke*. Magyar Tudomány 2005/2. 225–231. (231.)